

ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ І СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

В. Журавель, професор НЮА України

Деякі проблеми інтеграції та диференціації знань у криміналістиці

Криміналістика, як і будь-яка наука, постійно розвивається. Концепції та положення, які становлять її зміст, зазнають закономірних змін, уточнюються, оновлюються. Процес інтеграції та диференціації наростаючого наукового знання характерний і для розвитку криміналістичної науки. У сучасному науковому знанні він набуває виключно важливого значення, охоплюючи як науку в цілому, так і окремі її галузі.

Інтегративний процес пов'язаний з проникненням та асиміляцією даних однієї науки в іншу, виступає своєрідним каталізатором, який сприяє зародженню і формуванню нових галузей знань. «Інтеграція наук, — зазначав Б. Кедров, — є конкретне вираження синтезу наук як міждисциплінарного процесу їх злиття воедино, їх взаємного зв'язування»¹. Диференціація наукового знання здійснюється як процес, що або передуює інтеграції наук, або супроводжує їх інтеграцію. У першому випадку внаслідок диференціації відбувається подальше роз'єднання наук, у другому, навпаки, завдяки диференціації та через неї досягаються об'єднання і зв'язування наук, тобто їх синтез².

З'ясування сутності та значення зазначених процесів є вельми актуальним для визначення генетичної природи появи і функ-

¹ Кедров Б. М. Диалектический путь теоретического синтеза современного естественного научного знания // Синтез современного научного знания. — М., 1973. — С. 12.

² Сутність і значення інтеграції та диференціації наукового знання розглядалися в різноманітній філософській, наукознавчій та юридичній літературі (див.: Чепиков М. Г. Интеграция науки: Философский очерк. — М., 1981; Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. — Х., 1976 та ін.).

ціонування у криміналістиці нових наукових напрямків. При цьому слід враховувати, що процеси інтеграції та диференціації наукових знань у розглядуваній сфері дослідження відбуваються як на міжгалузевому, так і на внутрішньогалузевому рівнях.

Перший передбачає об'єднання криміналістичних знань з іншими галузевими знаннями і створення окремих криміналістичних теорій (вчень), які значно розширюють пізнавальний діапазон криміналістики. Так, сучасні досягнення криміналістики, а також потреба їх безперервного вдосконалення активізували процеси інтеграції та звернення до інших галузей знань — психології, логіки, економіки, математики, кібернетики, прогностики, статистики тощо. Активізація прогностичної функції криміналістики і, як наслідок, нагальна потреба в залученні даних неюридичних галузей для її реалізації стали певним каталізатором у становленні криміналістичної теорії прогнозування¹. Необхідність впровадження у практику боротьби зі злочинністю математичних та кібернетичних знань стала підґрунтям у формуванні такої окремо наукової теорії, як криміналістична кібернетика². При цьому йдеться не про механічне з'єднання даних зазначених наук чи просте перенесення їх методів у криміналістику, а про складний творчий процес адаптування досягнень однієї науки для цілей та потреб іншої з безумовним урахуванням специфіки об'єкта, предмета та проблем дослідження останньої, коли «не криміналістичними методами вирішуються криміналістичні завдання, формується якісно нове знання, що лежить у сфері науки криміналістики»³. «Залучення до криміналістики даних інших галузей знань, — зазначав Г. Матусовський, — не є самоціллю. Цей процес спрямований на досягнення більш високого ступеня точності її наукових досліджень і практичної діяльності по розкриттю і розслідуванню злочинів»⁴.

На другому, внутрішньогалузевому рівні відбувається об'єднання суто криміналістичних знань, що сприяє виникненню но-

¹ Див.: Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. — Х., 1999.

² Див.: Полевой Н. С. Криміналістическая кібернетика. — М., 1982.

³ Лукашевич В. Г. Интеграция современного научного знания и тенденции построения частных криміналістических теорий // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криміналістическими методами и средствами: — К., 1992. — С. 6.

⁴ Матусовский Г. А. Вказ. праця. — С. 11.

вих категорій, які охоплюють окремо дисциплінарні аспекти дослідження. В цьому разі йдеться насамперед про «криміналістичну методику», яка, з одного боку, синтезує знання з криміналістичної техніки та тактики, а з другого — диференціює їх відповідно до методик розслідування певних видів злочинів. До інтегративних побудов цього рівня також можна віднести такі категорії, як «тактична операція» і «тактична комбінація».

Розглядувані процеси є безперервними, такими, що відображають діалектику розвитку криміналістики, хоча і відбуваються нерівномірно, ривками, що обумовлено як внутрішніми процесами, які відбуваються у зазначеній галузі знань, так і розвитком інших наук — суспільних, технічних, природничих тощо. «Неможливо не відзначити, — констатує В. Коновалова, — нерівномірність у появі і формуванні окремих вчень та теорій у криміналістиці, що пояснюється існуючою у розвитку науки ривкоподібністю, успішнішим розвитком одних аспектів і меншою увагою до других, потреба в яких не викликається тією чи іншою сферою діяльності»¹. При цьому слід враховувати, що інтеграція наук дає найбільш ефективні результати саме у вирішенні стикових проблем, нерідко таких далеких одна від одної, що думка про їх об'єднання спочатку видається безглуздом².

Разом з позитивними процесами, пов'язаними з інтеграцією наукових знань, спостерігаються і деякі негативні, такі, що не сприяють розвитку криміналістики, породжують зайві дискусії, відволікаючи вчених від вирішення вельми важливих теоретичних і практичних завдань у справі протидії злочинності. Йдеться насамперед про такі інтегративні побудови, як «криміналістична одорологія» та «криміналістична психологія». В даному випадку долучення означення «криміналістичні» до звичних загальнонаукових понять не тільки не підсилює їх значущості і не розширює сферу застосування, а навпаки, створює ситуацію, коли вони стають об'єктами критичних зауважень.

Щодо криміналістичної одорології і намагання деяких вчених звеличити її до рангу окремої криміналістичної теорії або навіть

¹ Коновалова В. Е. Версия: концепция и функция в судопроизводстве. — Х., 2000. — С. 116.

² Див.: Коновалова В. Е. Интегративная функция права // Конституція України — основа модернізації держави та суспільства: Матеріали наукової конференції. Харків, 21–22 червня 2001 р., — Х., 2001. — С. 115.

науки¹, то з цього приводу видається за доцільне у контексті розглядуваної проблематики висловити деякі зауваження. По-перше, інтегративні процеси можуть відбуватися тільки у таких галузях знань, які мають відповідне теоретичне підґрунтя і є загальнови-знаними. Тим паче, коли йдеться про кримінальне судочинство та процедуру доказування. По-друге, треба чітко усвідомлювати, що інтеграція знань відбувається як об'єктивний закономірний процес, а не за бажаннями окремих дослідників, і якщо відповідних об'єктивних синтезуючих підстав не існує, то всі намагання об'єднати певні знання є марними, а результати такого наукового пошуку інакше як криміналістичними фантомами і не назвеш. По-третє, інтеграція знань у криміналістиці і утворення нових теоретичних побудов повинні здійснюватися з урахуванням її службової функції і базуватися на принципах кримінального судочинства. Ігнорування цими принципами може призвести до істотних методологічних помилок і суперечностей з чинним законодавством.

У цьому плані, як здається, є досить вразливою позиція В. Басая щодо формування окремого² криміналістичного вчення — «криміналістична одорологія». Річ у тім, що сама одорологія як галузь знань робить лише перші кроки і тому перебуває у стадії формування. В ній відсутня належна інструментальна база, яка б дозволяла здійснювати відповідні одорологічні дослідження з високим ступенем репрезентативності отриманих результатів, а тому намагання об'єднати одорологічні та криміналістичні знання слід визнати передчасним. Теза В. Басая про принципову неможливість інструментального дослідження слідів запаху непереконлива, оскільки автор ігнорує діалектику науково-технічного прогресу. У той же час пропозиції щодо лабораторного дослідження слідів і зразків запаху людини за допомогою спеціально підготовленого собаки-детектора та будь-якого іншого біоаналізатора (як такий В. Басай пропонує використовувати нюх пацюків), оформленого відповідно висновком комісійної одорологічної експертизи³, тобто процесуальним документом, що має доказове значен-

¹ Див.: *Басай В. Д.* Основи криміналістичної одорології: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 2003.

² В. Басай чомусь називає «криміналістичну одорологію» частковим вченням, тоді як у криміналістиці прийнятним є термін «окреме вчення (теорія)». Більш того, автор у своїх судженнях щодо цього питання не є послідовним, оскільки поряд з терміном «часткове криміналістичне вчення» вживає термін «часткове одорологічне вчення», що далеко не одне і те ж.

³ Див.: *Басай В. Д.* Вказ. праця. — С. 8.

ня, суперечать чинному законодавству і не можуть бути визнані доцільними.

Ще однією інтегративною побудовою, що не витримує критики, слід визнати «криміналістичну психологію». Засновники цієї концепції В. Образцов та С. Богомолова вважають, що «слідча психологія» неточно відображає зміст відповідного розділу юридичної психології, а тому правильніше говорити про «криміналістичну психологію» як інтегративну, узагальнюючу категорію, що охоплює як слідчу, так й інші види психології криміналістичного слідознавства у досудовому кримінальному процесі¹.

На нашу думку, в даному випадку зазначені вчені припускаються гносеологічної помилки. Звісно, що окремі галузі загальної психології, у тому числі і юридична, досліджують закономірності психіки людини, які проявляються у відповідній сфері суспільних відносин. Щодо юриспруденції, то ці відносини регулюються правом і реалізуються у таких формах діяльності, як судова, слідча, оперативно-розшукова, кримінально-виконавча тощо. «Прийнято розрізняти форми діяльності у боротьбі зі злочинністю, — відзначав Р. Белкін, — лише за характером їх правового регулювання. З цієї точки зору існують оперативно-розшукова, процесуальна діяльність, але не криміналістична. ... двояке розуміння терміна «криміналістика» — як наука і як практика — так само недоцільне, як і вживання термінів «криміналістичні відносини», «криміналістична діяльність»².

Отже, якщо не існує криміналістичної діяльності, тобто тієї сфери, де проявляються певні закономірності людської психіки, то і не можливо виділяти відповідну галузь знань, що їх досліджує, а саме — «криміналістичну психологію». Сказане аж ніяк не заперечує наявності інтегративних зв'язків між криміналістикою і юридичною психологією. Ці зв'язки реально існують і проявляються насамперед в аспекті розробки тактичних приймів та їх поєднань (комбінацій) проведення окремих слідчих дій. Висловлені ж зауваження стосуються тільки принципової неможливості формування саме «криміналістичної психології» як самостійного напрямку галузевого знання.

Таким чином, інтеграцію знань у криміналістиці треба розглядати як генетичну передумову формування окремих криміналістичних теорій (вчень).

¹ Див.: *Образцов В. А., Богомолова С. Н.* Криминалистическая психология: Учебное пособие для вузов. — М., 2002. — С. 4.

² *Белкин Р. С.* Общая теория советской криминалистики. — Саратов, 1986. — С. 41.

Разом з тим у криміналістичній літературі на сьогодні існують багато в чому протилежні точки зору щодо розуміння самих окремих криміналістичних теорій (вчень) та визначення їх місця у системі криміналістики. Погоджуючись в цілому з тим, що окремі криміналістичні теорії (вчення) є складовою частиною загальної теорії криміналістики, передують останній або, навпаки, породжуються нею¹ і досліджують тільки певне коло закономірностей об'єктивної дійсності з числа тих, які вивчає криміналістика в цілому, тобто розкривають закономірні зв'язки не всіх «абстрактних» об'єктів ідеалізованої моделі, а лише деякі з них, що, власне, і дозволяє говорити про їх різноманітність², вчені-криміналісти висловлюють різні підходи щодо обґрунтування можливості віднесення тих чи інших теоретичних побудов до рівня окремої криміналістичної теорії та визначення їх місця у системі криміналістики.

Дійсно, теоретична база криміналістики безперервно видозмінюється, поповнюючись теоріями різного ступеня зрілості, наукової та практичної значущості. На сьогодні можна стверджувати, що криміналістика, як і будь яка інша наука, являє собою систему теорій, оскільки «лише будучи системою теорій, наука здатна пояснювати різноманітні явища і зв'язки у сучасному та пророкувати хід розвитку у майбутньому»³. Водночас заявки та твердження про вже сформовану ту чи іншу нову теорію або необхідність створення такої повинні бути максимально аргументованими, з огляду на те, що далеко не всі теоретичні побудови можуть претендувати на рівень окремих наукових теорій, навіть якщо вони є результатом монографічного дослідження. Так, В. Образцов пропонує створити «загальну (виділено нами. — В. Ж.) криміналістичну теорію взаємодії, наукова та практична потреба в якій відчувається все виразніше»⁴.

Уявляється, що таке становище частково пов'язане з досить вільним тлумаченням багато в чому дискусійної тези Р. Белкіна про

¹ Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистки. В 3-х т. Т.2: Частные криминалистические теории. — М., 1997. — С. 19.

² Див.: Эксархонуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — СПб., 1993. — С. 12.

³ Штофф В. А. Проблемы методологии научного познания. — М., 1978. — С. 20.

⁴ Образцов В. А. Проблемы формирования объекта криминалистки // Предмет и система криминалистки в свете современных исследований. — М., 1988. — С. 37.

те, що «резерв системи (маються на увазі окремі теорії. — В. Ж.) складають окремі теоретичні побудови або деякі сукупності таких побудов, ступінь консолідації яких може оцінюватися по-різному тим чи іншим дослідником. Від цієї оцінки залежить визнання подібної сукупності окремою криміналістичною теорією або заперечення такої якості»¹.

Зазначений підхід не сприяє вирішенню розглядуваних проблем, а, навпаки, породжує зайві дискусії. На нашу думку, всі нововведення, які претендують на статус «окремої криміналістичної теорії», повинні співвідноситися з тими критеріями, які розроблені або потребують розробки у криміналістиці. Нехтування ж цими критеріями призводить до суто суб'єктивної, іноді без достатньої наукової аргументації оцінки результатів наукового пошуку, до штучного механічного перенесення в загальну теорію таких теоретичних побудов, яким надано статус окремої криміналістичної теорії за власним бажанням того чи іншого вченого. Чого варті такі теоретичні конструкції, як «криміналістична ейдологія», «криміналістична фактологія», «криміналістична евристика», «криміналістична феноменологія», «криміналістична інтерпретація», «теорія криміналістичного програмування експертно-креативних систем»², «криміналістична гомологія»³, «теорія ускладненого безпосереднього пізнання», «теорія розпізнання»⁴, «криміналістичне зброєзнавство»⁵, «ордологія» чи «ордологічний регламент»⁶ та ін.

Щодо критеріїв, за якими доцільно здійснювати оцінку тієї чи іншої теоретичної побудови з точки зору наявності у неї ознак

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. — М., 1987. — С. 144.

² Див.: Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. — Мн., 2000. — С. 19.

³ Див.: Образцов В. А. Криминалистическая дидактика: еще раз об изменении научной парадигмы // Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы. — Тула, 2000. — С. 57.

⁴ Див.: Криминалистика // Отв. ред. В. Е. Корноухов. — М., 2000. — С. 54-60.

⁵ Див.: Образцов В. А., Хвалин В. А. О криминалистическом учении об орудии преступления // Тезисы Всероссийских криминалистических чтений, посвященных 100-летию со дня рождения профессора А. Н. Васильева. — М., 2002. — С. 104.

⁶ Див.: Кириченко О. А., Кириченко І. Г. та ін. Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення. — Одеса, 2000. — С. 16.

теорії, то для їх визначення зроблено лише перші кроки. Так, Р. Белкін серед такого роду критеріїв насамперед виділяє загальні засади формування і обґрунтованість висновків¹. Крім того, як здається, кожна окрема криміналістична теорія повинна мати об'єкт, предмет та методи дослідження, розкривати її зміст і характер стосунків з іншими теоріями (вченнями), визначати ціль, завдання, функції та місце у системі криміналістики, формуватися на певній науковій гіпотезі, мати необхідне емпіричне підґрунтя, а також відповідний ступінь консолідації, що обумовлює можливість виділення певних закономірностей, які доповнюють, уточнюють предмет науки криміналістики в цілому.

Надійшла до редколегії 29.12.03

В. Синчук, державний радник юстиції
3-го класу, прокурор Харківської
області

Типові версії в методиці розслідування вбивств: механізм формування

Процес розкриття та розслідування вбивств, насамперед тих, що вчинено за відсутності очевидців, значно ускладнюється у зв'язку з відсутністю необхідної інформації щодо особи злочинця. У таких випадках слідчі звичайно формують розумову модель (або декілька варіантів) особи злочинця з метою визначення шляхів та засобів його виявлення. Кваліфіковані, обізнані слідчі звертаються до особистого досвіду розкриття аналогічних злочинів. У менш вигідне становище потрапляють їх молодші колеги, досвід яких ще не в змозі «підказати», серед якої категорії людей знаходиться злочинець. Ось чому встановлення осіб, що вчинили неочевидні вбивства, нерідко здійснюється безсистемно, методом численних «проб і помилок», а це неминуче призводить до нерациональних витрат зусиль, часу і далеко не завжди до успіху. А втім, завдання виявлення злочинця може бути виріше-

¹ Див.: *Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы*. — С. 145.